

Lengyel András

„Éltünk rögzös határain”

Ignotus Hugó „novellaszerű memoire”-jairól

1

Élete során Ignotus Hugó (1869–1949), mint az újságírásból élő irodalmárok általában, rengeteget írt, és sok ezerre rúgó (máig igazából bibliográfiailag sem számba vett) írásai igen sok életrajzilag fontos momentumot is magukban rejteneek. Ezek filológiai kiaknázása jelentős ismeretbővülést hozna. De nem csak ilyen rejtett adatsorral kell számolnia a kutatásnak – Ignotus, pályája második felében, több, explicit szándékai szerint is önéletrajzi szerepű szöveget írt s publikált. Ezeknek a szövegeinek a műfaji besorolása persze nem könnyű. Nehéz eldönteni (s nem is föltétlenül előre vivő), hogy önéletrajzi cikkről vagy „elbeszélésről” van-e szó, megnyilatkozásai többnyire e kettő között mozognak. Az önéletrajziség azonban a szövegekörpuszban, amelyet ő maga jelölt meg ilyenként, kétségtelen, s ezek a szövegei legalább két, összekapcsolódó szempontból fontosak és tanulságosak. Fontosak és érdekesek mint életrajzának önmaga felidézte momentumai, s fontosak és érdekesek mint ennek az „életanyagának” a feldolgozásmódjai. Mert nemcsak az elbeszélt „adat” becse nyilvánvaló, de az is beszédes, hogy önéletrajza adott epizódjának elbeszélésekor milyen jellegű „adatoknak” adott hangsúlyt, s milyeneket hagyott homályban. Azaz, ha önmagáról szólva is, az emberi életnek mely dimenzióit vélte fontosnak és elbeszélendőnek, s mely dimenziókat érezte – legalább saját élete szempontjából – súlytalanabbaknak. A modern korszakban megszólaló hivatásos tollforgató, kivált, ha egyben író is, nem föltétlenül őszintén vagy elkötelezetten rejtőzködő, de megszólalási helyzetéből következően csaknem mindig szerepekben mozgó. A szerep persze „rá is éghet”, az író azonosulhat a szerepével, de a genuin személyiség és a szerep közötti szükségképpen rész teljesen soha föl nem számolható. Amikor egy ilyen író „önéletrajza” valamely részletét akarja elbeszélni, maga kezdi tágítani ezt a részt, s – ha nem is mondja ki explicit formában – e kettősséget érzékelteti. A „szerep” mögül „igazi” önmagát akarja előhozni, megmutatni. S e szándéka önmagában, a konkrét részletektől szinte függetlenül is figyelmet érdemel.

2

Ignotus témánkba vágó írásai jórészt az 1930-as években születtek, azaz túl hatvanadik életévén. Ez az életkor, némi túlzással azt mondhatnánk, emlékező életkor. Már túl sok minden történt velünk, jó és rossz egyaránt, hogy föl ne ébredjen a számvetés, a mentális rendrakás igénye, s a fontosnak vélt emlékek

újraélésének vágya. Ha pedig az emlékeibe merülő maga is „írastudó”, fölmerül ezeknek az emlékeknek a megírása is – mint a dolgok lelki elrendezésének lehetősége. A mögöttünk hagyott élet csak „elrendezve” (értelmezve) kap, ha kap értelmet és jelentőséget: ami nincs elrendezve, az csak „megtörtént” velünk, az csak valami idegen, valami nem saját. Az emlékezés élethelyzete tehát egy életkoron túl, akár leíródik, akár nem, természetes, sőt szükségszerű. Ám ha leíródik, a mentális rendrakásnak ez a művelete mások számára is megfigyelhető és tanulmányozható lesz, és kulturális – például: irodalmi – mintaként is szolgál. Nemcsak egyéni, de antropológiai tanulságai is lesznek vagy lehetnek. A megírás minőségétől függően. Így van ez Ignotusnál is.

3

Hogy az öregedő, idegenben élő („emigráns”) Ignotusban önéletírói elképzelések is ébredtek s ezek már jelet is adtak magukról, 1936 decemberében vált teljesen egyértelművé, amikor nehéz egzisztenciális helyzetében, megoldásként, egy könyv terve is fölmerült. A tervet (a vele is mecénáskodó) Hatvany Lajos vetette föl, s Ignotus kapott az ötleten de, egy félfordulattal, ki is tért előle. (Mindkét reakciója beszédes, de e kettősségének értelmezése most messzire vezetne.) A lényeg: december 4-i, nagyon hosszú levelének egy fejezete e lehetőségre reagál. A „könyvről” ezt írta: „*Drága Lacim, ez nemcsak a Te megható vágyad és terved velem, de életem epedése is. Hogy van hozzá tehetségem s mondandóm: megmutattam novellákban s megmutattam essaykben. De könyvet írni és csiszolni kell, nem lehet, én legalább nem tudom, rögtönözni, s nem lehet lyukas órákban hézagpótlólag írni, mialatt az ember hivatálával s mellékkereseti munkákkal amúgy is füle hegyéig s ujjá gémbereedtéig elfoglalt.*” Majd, kiegészítésként, s a feladat előli kitérését „helyrehozandó”, előállott egy saját tervvel: „*En attendant azonban gondolok valamire. Emlékszel talán arra [a] két gyerekemlék-novellámra, mely mint sorozat afféle Dichtung s Wahrheit-tá nőhetné ki magát. Nem lehetne-é ezeket egyelőre magukban úgy egy finom és vékony kis kötetben kiadni, mint pl. a Thomas Mann Krüll-ja vagy Herr u. Hund-ja [...] jelent volt meg?*” „*Vagy – folytatta – nem lehetne-é, kellő átdolgozással, e gyerekemlékekhez hozzávennem a tanárainról s iskolarésztársaimról, találkozásaimról: Bródyról, Freudról, Andrásy Gyuláról, Ferenczről, Szemere Attiláról, Gragger Róbertről, Klabundról, Rilkeről, Hardenről stb. írt kis medaillonjaimat, s egy kötetben adnom ki újév utánra ilyen címen: »Éltünk rögös határain. Találkozásaim.« Én, ha kiadó volnék, vállalnám s bizonyos vagyok benne, hogy beütne. S ha, úgy ez csakugyan adna ótiumot novellaszerű memoireok [...] megírására.*” (MTA KIK Ms 383/98.) A terv, december 10-én, egy újabb Hatvanynak adresszált levelben újra előjött: „*mégis csak író lehetek – írta ekkor –, mert független helyzetemtől s izgalmaimtól állandóan mozog a fülemben a bolha, mit Te tettél bele az Ignotus-könyv gondolatával. Leveledben nem tértél ki azokra, miket e tárgyban írtam Neked, pedig én nem tartom rossznak sem a novellás füzetke, sem a már megírt »Találkozások« kötet ötletét. De független ezektől, ha volna és lenne és lehetne ótiumom, három igazi könyv gondolata is izgat*” – írta. Majd elsőként, első pontban ezt a tervét fogalmazta meg: „*A már megírt két emléknovellához még 3-4, aminek témája (s emléke) fejemben van.*” (MTA KIK Ms 393/99., pontatlanul közölve: Antal Gábor, Kritika, 1980. 8. sz. 15.) Azaz megint a „gyerekemlék-novellákhoz”

tért vissza – ez volt számára igazán fontos, vagy ezekben látott „igazi” írói lehetőségeket. 1937. január 2-án, miután – a jelek szerint – megkapta Hatvany beleegyező, vagy legalábbis a tervei elfogadása felé hajló levelét már „könyvanyagot” is küldött Hatvanyinak. *„Már most: amit ma küldök, az nem a tulajdonképpeni s hitem szerint már nyersen kész anyag”* – írta. *„Csak amíg azt összerendezem en attendant, küldöm ezt, novellaszerűből. Mint a mellékelt jegyzetekből látod, mindössze 11 db.ot, s ezek felől a következő lehetőségekre gondolok:*

a) Kiadhatnám mind a 11-et egy emlék-novellás kötetben.

b) Ugyanígy csak az 1–8 darabokat mint gyerekemlékeket, – ez egységesebb volna, s a 9., 10., 11-et hagyhatnám egy más gyűjtemény számára.

c) Igen szimpatikus lehetőség volna számomra csakis az 1 és 2-öt (esetleg még hozzájuk csapva a 6. és 7.-et) *»Éltünk rögs határain«* címmel egy kötött fűzetben (esetleg némi könyvdísszel Buday György kezétől) úgy kiadni, mint Fischer adta volt ki a Th. Mann Krüll-ját, Unordung-ját, Mussoluini-novelláját. Mikor is a 3., 4. és 5. maradnának arra a *»Találkozások«* címűnek tervezett tulajdonképpeni memoire-kötetre, melynek anyagát a napokban küldöm.” (MTA KIK Ms 383/).

Ezek a levélrészletek utalásszerűek, néhány dolog azonban már ennyiből is azonnal kitetszik. Mindenekelőtt, 1936. december 4-e és 1937. január 2-a közt, azaz nem egészen egy hónap alatt kikerekedett egy memoárterv, amelynek (1) anyaga jórészt már megvolt, (2) az anyag többféle rendben is csoportosíthatónak mutatkozott, azaz több könyv lehetősége is benne rejlett, (3) a már elkészült részek, jellegüket tekintve, alapvetően két csoportra oszlottak, novellaszerű és *„tulajdonképpeni memoire-okra”*, s (4) az anyag ezen túl tematikailag is tagolódott. *„Végleges”* verzió ekkor még nem volt (s mint ma már tudjuk, később sem lett), de pusztá ötletelésnél azért jóval előrébb jutott a tervezetés. S ami szempontunkból fontos, a kész részekből, s Ignotus hozzájuk kapcsolódó elképzeléseiből, alternatív kötetkoncepcióiból már meg lehet kísérelni fölmérni azt az észjárást, amely emlékezései mögött meghúzódik, s amely élete történéseiből bizonyos momentumokat kiemelendőnek és megrögzítendőnek ítélte, míg a többi életepizódót valamiért figyelmen kívül hagyta. Gondolkodásmódjára s írói (alkotói) attitűdjére, nem kétséges, ez az implicit szelekció igencsak árulkodó – ha meg tudjuk érteni a mindezt irányító logikát.

4

Az idézett levélrészletek önmagukban csak utalnak az önéletíró Ignotus addigi gyakorlatára, s azokat kikerekíteni hivatott elképzeléseire. E nyomon haladva tehát számba kell vennünk azt a szövegtörzset, amely ezen utalások alapján összeáll, s e szövegeket magukat kell elemeznünk. Ezt megelőzően azonban érdemes még egy pillanatra megállni ezeknél az utalásoknál – Ignotus ugyanis ezekben *értelmezési keretet* is ad szövegeihez. Arról, amit végzett, s amit még tervezett, saját szóhasználatára, nyugodtan mondhatjuk, önértelmező terminusai voltak. S ami, az utalásokat végiggondolva, azonnal kiderül, önéletíróként volt egy alapvető distinkciója. Megkülönböztette a *„novellaszerű memoireok”*-at és a *„tulajdonképpeni memoire-kötet”*-et. Fölfogása szerint mindkettő memoár, azaz

emlékező szöveg, s ez a domináns bennük. De föltételezhetően más módon. A „novellaszerű”, már e distinkció értelmében is nem novella, csak novellaszerű, azaz nem szokványos fikcionális próza, ám ez a „-szerű” utótag, ami a megnevezésben megjelenik, mindenképpen az irodalmi alakításra utal. Méghozzá Goethe mintájára. Idetartozó írásai ugyanis, „*mint sorozat afféle Dichtung s Wahrheit-tá nőhetné ki magát*”, mondja. Márpedig a költészet és valóságra való ilyen hivatkozás nemcsak írói alakítás és önéletrajzi referencia kettősségére utal, de, mint példa és eszmény, igen magas ambícióról árulkodik. Azaz nemcsak emlékfölidézésről van szó elképzeléseiben, de „költészetről”, költői „sűritésről” is. S ez nem történetírói ambíció, hanem *par excellence* írói. A másik emlékezésforma, a „tulajdonképpeni *memoire-kötet*”, bár nem konkretizálja, utalásaiból következtetve, „találkozásainak”, vagyis életútja eseménytörténetének szokványosabb, alakítatlanabb elbeszélése. Mondhatnánk úgy is, az általában megszokott önéletrajzi megnyilatkozás módja (igaz, s ez is kiderül az utalásokból, nem összefüggő, teljes elbeszélésben, hanem csak fragmentumokban). Afféle nyersanyag-szolgáltatás a (majdani) történetíráshoz, „érdekességeket”, olvasmányt adva a múlt iránt érdeklődőknek.

Amennyire utalásaiból kikövetkeztethető, Ignotus mindkét verzióval számolt, mindkét nemben meg is nyilatkozott, de igazán az első típust, a „*novellaszerűt*” ambicionálta. E változattal kapcsolatban több részletmegjegyzése is volt, ami a megszólalási módra vonatkozóan is, elképzeléseire vonatkozóan is informatív. Így megtudjuk, hogy e verzió prototípusa számára a „*gyerekemlék-novella*”. Ebben a meghatározásban mindkét elem fontos, a leginkább azonban a két elem viszonya az érdekes. Figyelemre méltó, hogy tematikailag „*gyerekemlékekről*” van szó, azaz egy olyan életszakasz történéseiről, amelyben a lélek rétegei fölraakódnak, egymásra épülnek, tehát – például pszichoanalitikus szempontból – döntő fontosságúak. De érdekes e megnyilatkozási mód belső feszültsége is: referenciális értelemben vett „*emlékekről*” van szó, de a mód, ahogy ezek az emlékek artikulálódnak, a novellaformáé, azaz a fikcióé. S maga Ignotus ennek a feszültségnek mindkét pólusát hangsúlyozza. Ismételten „*gyerekemlékek*”-ről beszél, „*novellaszerű memoireok*”-at emleget, de a másik pólusra is ismételten utal, e típusú írásaiból például „*novellás füzetke*” lenne. A két pólus összetartozását azonban nem adja föl, sőt megerősíti, amikor *expressis verbis* „*emléknovellát*” mond, s mintegy sűritve rögzíti e kettősséget. Ezekhez képest a „*tulajdonképpeni memoire-kötet*” egyszerű eset – ez konkrét „*találkozásokat*”, azaz eseményeket (és portrékat) idézne föl, „*kis medaillon*”-okban. (Hogy nemcsak eseményeket, de portrékat is, azt éppen a „*medaillon*”-okra való utalás jelzi, a medaillon ugyanis eredetileg nem más, mint egy arckép foglalatja, tokja.)

5

A Hatvany Lajoshoz írott Ignotus-levelek jó néhány szövegre utalnak, de bibliográfiai értelemben nem konkrétak. Az utalásokból csak kikövetkeztetni lehet, mely műveit emlegeti, így ezeket az utalásokat valahogy föl kell oldani. Szerencsére az 1937. január 2-i levélhez tartozik egy hevenyészett lista (a levél

utal is rá), s a kiinduláshoz ez már elegendő. A jegyzéknek címe is van: *Éltünk rögös határain* – s ez önmagában is informatív, megerősíti azt, amire Ignotus levélben is utalt. Maga a jegyzék 11 tételből áll: „1. Az *Ida meg az Anti*, 2. *Remény*, *Emlékezet*, 3. *Költők nyomában*, 4. *Ismerősök*, 5. *Padok és katedrák*, 6. *Josef Levitus*, 7. *Tizenegyes bor*, 8. *A kislány s a kisöreg*, 9. *A piacon s a szőlők felé*, 10. *Polonaise*, 11. *Mosoly Raguzában*.” (MTA KIK Ms 388/148.) Nyilvánvaló, e tételek: művek címei (vagy utaló szavai), s egy-egy tétel mögött egy-egy publikáció (esetleg: több részből összeálló sorozat) keresendő. Ignotus-bibliográfia ugyan nincs, s Ignotus írásai időben és térben fölöttébb szótan jelentek meg, a tételek azonosítása tehát nem könnyű, de megkísérelhető. (Maga a lista, mivel, mint a levélből kiderül, több alternatív kötetkonceptiót is magában foglal, az azonosítás után még egyszer előveendő lesz – de az első lépés nyilvánvalóan az azonosító-rekonstruáló munka.)

Mi rekonstruálható e lista alapján? Az 1. tétel viszonylag könnyen megadható, két közlésből is ismerjük. Először: *Éltünk rögös határain*. *Gyerekemlékeimből*. 1–4. rész. = Magyar Hírlap (Budapest), 1931. máj. 3. 5., 1931. máj. 10. 5., 1931. máj. 17. 5., 1931. máj. 24. 5–6. Majd másodszer: *Az Ida meg az Anti*. 1–5. rész. = Magyar Ujság (Bratislava), 1934. febr. 25. 4., 1934. márc. 4. 4., 1934. márc. 11. 4., 1934. márc. 18. 4., 1934. márc. 25. 4. (A cím itt érdekes mód menet közben módosult, a 3–5. részben a két név sorrendje – szerzői feledékenységéből? – fölcserélődött, így: *Az Anti meg az Ida*.) – A 2. tétel, bár a megadott cím csak alcím, s van egy már „ismerős” címe is, szintén azonosítható: *Éltünk rögös határain*. *Remény*, *Emlékezet*. 1–5. rész. Magyar Ujság (Bratislava), 1934. nov. 18. 4., 1934. nov. 25. 4., 1934. dec. 1. (???) 4., 1934. dec. 8. 4., 1934. dec. 15. (???) 4. – A 3. tétel megfejtése nem evidens, de az eltérő cím ellenére alighanem azonosítható: *Éltünk rögös határain*. *Kiskoromból*. 1–2. rész. = Magyar Hírlap (Budapest), 1935. máj. 26. 5., 1935. jún. 2. 5. E szöveg ugyanis megfelel annak, amit a lista 3. tétele ígér. De nem zárható ki, hogy csakugyan van egy *Költők nyomában* című későbbi közlése is, csak azt egyelőre nem ismerjük. – A 4. tétel ez: *Éltünk rögös határain*. *Ismerősök*. = Magyar Hírlap (Budapest), 1935. aug. 4. 5–6. – Az 5. tétel, bár itt is van némi csavar, ugyancsak azonosítható: *Éltünk rögös határain*. *Padok és katedrák*. 1–3. rész. = Magyar Hírlap (Budapest), 1935. jún. 16. 5., 1935. jún. 29. 5., 1935. júl. 14. 5. – A 6. tétel is azonosítható, jöhet a megadott cím ez esetben megtévesztő: *Hektográf*. *Gyerekemlékeimből*. = Magyar Ujság (Bratislava), 1933. jún. 4. 4. (Az azonosítást a történet kulcsszereplője, Josef Lewitus „tintagyáros” szereplése biztosítja.) Ennek előzménye, korábbi változata: *Josef Levitus*. = Kassai Napló, 1924. jan. 1. – A 7. tétel jelenleg nem azonosítható. – A 8. tétel, a közlő folyóirat ismertsége révén, viszonylag jól ismert szöveg: *Irodalom – vagy: a kislány s a kis öreg*. = Nyugat, 1925. 18. sz. 21–26. – A 9. tétel (bár az írást tartalmazó lapszám magyarországi könyvtárban nem lelhető föl) szintén azonosítható: *A piacon és a szőlők felé*. *Bécs-külvégi történet*. = Magyar Ujság (Bratislava), 1933. ápr. 16. 17. – A 10. tétel is azonosítható: *Éltünk rögös határain*. *Polonaise*. = Magyar Hírlap (Budapest), 1935. márc. 10. 5. – S az utolsó, 11. tétel is azonosítható: *Mosoly Raguzában*. = Magyar Ujság (Bratislava), 1934. máj. 6. 4.

Az önéletíró Ignotus produkciója persze, mint maga is utalt rá, nem merült ki ezekben a „*novellaszerű memoireok*”-ban, – ide vonható írásai egy része „*tulajdonképpen*” memoár volt. Ezekre a „*kis medaillonjai*”-ra azonban épp csak utalt (már idézett) levelében, s ezeken túl is annyi más emlékező írása is van még, hogy ezek érdemi számbavétele szükségképpen szétfeszítené ennek az írásnak a kereteit. Annyit azonban itt s most is célszerű leszögezni, a teljes emlékező szövegtörzs maradéktalan számbavétele termékeny lehetőségeket rejt magában, s e munkát előbb-utóbb el is kell végezni.

6

Ha csak a „*novellaszerű*” Ignotus-emlékezésekre korlátozzuk feladatunkat (s most ezt célszerű tennünk), mindjárt, a szövegekkel ismerkedve feltűnik egy rejtett, de erős összefüggés, egy emlékezésre készítő lelki helyzet megléte. Jól érzékelhető ugyanis, hogy az emlékeit földidéző s irodalmilag megformáló Ignotus, ismétlődően, vissza-visszatért egy megfogalmazáshoz: *Éltünk rögös határain* – írta több emlékezése fölé is, s magának a szándéka szerinti könyvnek is ezt a címet adta volna. E cím, már az ismétlődő fölhasználás pusztá ténye is sejtetni enged, valami olyasmit rejtett magában, ami számára, az emlékmegírás írói helyzetében, valamiért nagyon fontos volt, valamit nagyon kifejezett szándékaiból. De mit? – kérdezhetnénk. Ha csak magára e szintagmára hagyatkozunk, annyi akkor is kiderül, e szintagma valami határhelyzetet tematizál, méghozzá közös emberi létünk határhelyzetét, s e helyzet, árulkodó módon, „*rögös*”. Valamiképpen tehát, s ez aligha belemagyarázás, az élet lezárulása felé tartó mozgás fejeződik ki benne. Márpedig e szituáció tipikusan emlékezésre készítő helyzet, az öregedő embernek egyféle speciális, *egzisztenciális és lelki* határhelyzete. A közeledő elmúlás és a megélt élet érintkezési sávjában. De Ignotus esetében szerencsére nem kell ennyivel általánosságban megelégednünk. A cím ugyanis egy jól dekódolható *intertextuális utalás*, s így mögötte, többletként, ott van egy rejtett, de gazdag jelentésmező is. E cím, ha egyeseket esetleg meg is lep ez Ignotusról szólva, egy Kölcsey-versre utal vissza. A *Himnusz* költőjének, Kölcsey Ferencnek *Remény, emlékezet* című, „Cseke Febr. 1824” keltezésű verse kirajzolja az emlékező Ignotus attitűdjének szemantikáját. „*Éltünk rögös határain / Két génius vezet, / [...] / Remény s emlékezet*” – indul a vers. (Már itt célszerű megállapítani, nemcsak a versből címként fölhasznált kezdősor, mint idézet, árulkodik a vers és az emlékező magatartás összefüggéséről, de a vers címe is: *Remény, emlékezet*, amely, mint láthattuk, az egyik Ignotus-emlékezésnek is címe lett.) Az igazán fontos azonban nem csak maga a versre való visszautalás. Ennél fontosabb, amit a vers erről az emlékezésre készítő határhelyzetről elárul: „*Emlékezet lebegtet / Szárnyát a múlt felett, [...] / Kéklő lepelben messze jár / Előtted a remény, / Magához int, de meg nem vár / Tovább tovább lengvén. / S míg lepkeszárnyát kergeted / Lezúg híjában életed, / S állasz pályád szélén.*” Nem kétséges, az emlékei megírására magát rászánó Ignotus maga is ezt a helyzetet élte át. S ezért érezte úgy, hogy vissza kell, vissza érdemes utalnia a költőre, aki ezt a kettős érzületet már több mint száz évvel korábban átélte s megfogalmazta. S ez a Kölcsey versére (s atti-

túdjére) való visszautalás minden eseménytörténeti, életrajzi kontextualizálásnál jobban és mélyebben árulkodik Ignotusra. Elrejtett, de elrejtettségében mégiscsak föltáruló, az értő olvasó olvasása által artikulálódó „vallomás” ez.

S ha innen nézzük, érthetővé válik az esetleg meglepő választás is, a „gyerek-*emlékek*” előtérbe nyomulása. A gyerekkor ugyanis az élet lezárulását előkészítő szakasz ellenpólusa, s ugyanakkor, mint az én szerkezetét a valóságos élet menetében megalapozó szakasz, minden személyiség-történeti fejleménynek a legfontosabb forrása és magyarázata. A személyes halálhoz közeledve fölértékelődik, mert mint ellenpólus a visszavágyódást ébreszti föl, az újraélését a mindörökké elmúltak, s mint lehetséges magyarázat az életvégi, végső életproblémák megértésének lehetőségét ígéri. Ha megértem akkori önmagam, talán megértem a mait is, amely valamiképpen oda nyúlik vissza, onnan ered. Nem is véletlen hát, hogy az analitikus orientációjú Ignotus (Ferenczi barátja s Freud tisztelője), emlékezési kényszerének engedelmessé, gyerekkora felé fordult vissza. Láttuk, amikor a „könyv” ötlete fölmerült, mindjárt két „gyerekemlék-novellájára” gondolt, s ezeket később is, ismételten előhozta. Ezeket akarta önállóan kiadni, majd kiegészítve is, egy nagyobb szöveggörpusszá fejlesztve. Ezeknek a novellaszerű gyerekemlékeinek a száma a megkomponálni szándékozott kötet logikája szerint kettő, nyolc, vagy éppen négy írásból állott volna. De a leginkább árulkodó az a variáció, amelyet utoljára említett: „*Igen szimpatikus lehetőség volna számomra csakis az 1 és 2-öt (esetleg még hozzájuk csapva a 6. és 7.-et) »Éltünk rögzös határain« címmel egy kötött füzetben (esetleg némi könyvdísszal Buday György kezétől) úgy kiadni, mint Fischer adta volt ki a Th. Mann Krüll-ját, Unordnung-ját, Mussolini-novelláját.*” Ez ugyanis, összhangban más utalásaival, a lista 1. és 2. tételének központi jelentőségét emeli ki. Ez a két írás az egész emlékezőfolyamatnak kiindulópontja, összövege, s egyben centruma.

S ez a két szöveg, mivel sikerült bibliográfiailag is azonosítani, elemezhető is. Az egyik 1931-ben született, majd 1934-ben, konkretizált címmel, újra publikálta, a másik (legalábbis az általam ismert közlés szerint) 1934-ben keletkezett. Mindkettő magában rejtje a Kölcsey versére való visszautalást, a második címben s alcímben egyaránt a versre utal vissza. Mindkettő, hírlapi mérték szerint, hosszú szöveg, 5 és 4 folytatásból áll. S mivel az elbeszélő történetben semmi olyasmi nincs, amely a köz-, vagy akár csak az irodalmi élet „nagy” történései szempontjából közvetlenül fontos volna, ezek a hétköznapi élet, szociográfiailag is valamennyire értelmezhető lelki történései – egy gyerek szemszögéből, aki történetesen utóbb Ignotus Hugó lett. S kérdés, hogy e két szöveg, mint elbeszélő, narratív identitás, mit mutat, mit ad hozzá ismereteinkhez.

Kompozicionálisan, logikailag és (valószínűleg) keletkezéstörténetileg is az Anti és Ida történetét elbeszélő szöveg az elsődleges. A szöveget a gyerekemlék realitása és a novellaszerű megformálás kettőssége jellemzi. A történet valahol az Alföldön (Kiskőrösön, vagy inkább Kecskeméten?) játszódik, ahová az én-elbeszélő kislányt „a nagyvárosból levegőzni vidékre”, nagypapjához adták. A kislány hétéves, második elemista, az időpont tehát, Ignotus életrajzából visszakovetkeztetve, 1876/77. Az időpontot azonban maga a szöveg nem adja meg, ahogy a helyszínt sem nevezi meg konkrétan, s ahogy a szereplőket is csak vagy

a rokoni státus révén (pl. nagypapa), vagy – általában – keresztneviükön ismerjük meg. Nem tudjuk meg sem Ida, sem Anti vezetéknevét – ez az emberi kisvilág, a kisfiú vidéki rokonsága, valamint az őket kiszolgálók, anyakönyvi értelemben azonosíthatatlanok. Megjelölésükre (a többiekétől való elkülönítésükre) az utónév és/vagy a rokonsági helyzet megjelölése elegendő. Ignotus, ha akarja, a helyszínt is, a szereplőket is – a „tulajdonképpeni” memoárok gyakorlata szerint – azonosíthatta volna, de a novellaszerű megformáláshoz ez a „félhomály” előnyösebb volt. Nem történeti leírást akart adni, hanem egy mikrokozmosz atmoszféráját s bizonyos lelki történéseket fölidézni, s a történeti leírás ilyen redukciója ezeket a momentumokat automatikusan kiemelte. Magából az Ignotus-életrajzból kikövetkeztethető például, hogy a kisfiú, aki ebben az emléknovellában elbeszéli emlékeit, anyai nagypapjáéknál vendégeskedett, a bemutatott milió tehát egy vidéki zsidó üzletember és családjaé – ez azonban megint nincs kimondva. Sőt, a történet nyitányaként előadott sonkaepizód e tekintetben akár megtévesztő is lehet. A kisfiú ugyanis, a Bora szolgálóval való ideiglenes összekülönbözése magyarázataként előadja, hogy ő *„egy kis finom, omlós, rózsaszín sonka után”* epedett, *„mit gyerekek otthon Pesten gyakran kaptunk volt vacsorára, itt az Alföldön azonban, nagypapáéknál is, csak az a sós, mérges, füstölt oldalas járta, amit én nem tudtam megszokni”*. A sonka nem kimondottan a zsidó étkezési előírásoknak megfelelő „kóser” étel – a sonkaepizód ilyen elővezetése tehát vagy elfedése a család származásának, vagy, ha jellemzés, akkor a vallási előírásoktól való eltávolodás jelzése. Ugyanakkor, s ez egyszerre fér bele a novellaszerű szövegalakításba és a család szociológiai értelemben vett szituálásába, a kisfiú elbeszélése tele van a család életformáját bemutató „szociográfiai” részletekkel. A ház, a szobák leírása, a rokonsági hálózat bemutatása, a kiszolgáló személyzet regisztrálása, az öltözetek anyaga, vagy éppen a gyertyával való világítás – mind-mind nagyon apró s jellemző részletből áll össze. S mindez, mint olyan, a vidéki zsidó életforma és -mód megismerése szempontjából elsőrendű történeti forrásként is használható. Ezek a realitásfragmentumok jellemzőek is, beszédesek is. És sokrétűek is. Fölvillan itt a *„tornácós, szép ház”* *„szolgálóktól s baromfiaktól hangos udvara”* s *„piszkés, ribizlis, csalános kiskertje”*. Megemlítődik itt a *„saroglyás kocsi”*, amelynek *„a padja alatt sem volt féder”*, s így az utas *„majd a nyelvét harapta le”*, amíg a kocsi *„harmadfél órát ránkigált bennünket a forró homokon, nekióvva a kerekeket egy-egy árva téglának és belezőkentve lyukba, gödörbe”*. Vagy leírása adódik egy gyerekjátéknak, a pajázásnak: *„az iskolaudvaron fejünket összeütve pajáztunk, hogy ki tudja a két végén megegyezett kis fapecket a földre fektetve s egyik végén bottal megütve magasabbra pattintani”*. Fölvillan egy vásári pillanatkép is, *„hol a talliánnak kintornáján nemrég egy majmot láttunk selyemszoknyában, tollas kalappal a fején, szőrös kis kezével kínálva egy skatulyában a planétákat”*. De megtudjuk, hogy mi a *„csandzsérozás”*, a gyerekek (kiskamaszok) e beugratós játéka, amikor a vásáron a kitergetett portékából *„elcsennek”* valamit, hogy a be nem avatott gyereket csípjék aztán fülön. A családi, ünnepi asztal leírásával is találkozunk. A *„terített, hosszú asztal”* leírása ez: *„Az asztalon keskeny lapos tálakban a hideg rántott csirke kínálkozott, aranyzárga, sült petrezselyemmel, füstölt oldalas felvágva, bőrével, szalonnájával, gyalult tormával, egy barnapiros rengeteg libamáj, önnön ikrás zsírjában, vajslábas, tejfölös bögre, birkasajt,*

fölszelt fekete retek, fejes saláta kemény tojással, kovászos uborka, tejfölös zöldbab és kapros tejfölös tökfőzelék, – üvegtálakban főtt meggy és főtt sárgabarack, kis szakajtókban fekete eper tetejéve s egy külön kis tálban [...] szamóca is, mit mi úgy hittunk, hogy földi eper. S persze bor, bor, bor, de tepertős pogácsa is. Meg apró mandulás sütemények, – két gyönyörű sárgára bekenet mogyorós torta s főkép kuglóf, fodros bécsi kuglóf, Schönbrunnban sem találni különbet a császár asztalán – a héja mint az égetett cukor, a bele mint a spongya, jelezvén, hogy itt tulajdonkép uzsonnáról lesz szó, pincében hűtött tejes kávéval.” S az e körben fogyasztott szellemi táplálékra is történik utalás. Anti, aki szavalási tudományát e körben be is mutatta, „egyformán elrecitálta, betéve, negyedórán át akárhol az Aeneist meg az Odisszeát, a horáciusi ódákat, a Schiller balladáit”. „De kivált szép volt – nem is szép, hanem gyönyörűséges, nem is gyönyörűséges, hanem andalító, riasztó, szívbé-velőbe ható, ahogy az Anti Vörösmartyt, Petőfit, Arany Jánost, mondom, szavalta.” És szavalta sorra „a Salamon királyt, a Hunyadi Lászlót s a Tetemrehívást, mi akkortájt jelent meg a Budapesti Szemlében s az Anti a tanári könyvtárból kapta meg”. Mindez, s egyebek is, persze, csak mintegy mellékesen, a történetmondás logikája szerinti összefüggésben bukkannak föl – nem szisztematikus szociográfia ez, hanem egy régi emlék elbeszélésének „mellékes” adalékai. A történet lényege pedig a kisfiú világerzékelésének érzékeltetése. Ebbe belefér a Bora szolgáltól hallottak miatti rémüldözés is. „Magam pedig, mondom, féltem a csupa üres lakásban – a Bora nemrég mesélt a Máknéről, kit egy veszett macska megharapott s ettől maga is megveszett... a sötétben mindig láttam a Máknét meg a veszett macskát s a nyavalya tört, hogy én is megveszek.” De e gyerekes rémüldözés másik pólusán már megjelent a szexualitásra való fölfigyelés is. A kisfiú, véletlenül ugyan, de azzal szembesül, hogy Ida és Anti nyilvános térben zajló rossz, egymást hergelő viszonya mögött az éjszaka csöndjében egy másik viszony is realizálódott. A kisfiú észreveszi, hogy – ellenségeskedés ide vagy oda – az éjszakát Ida Anti szobájában töltötte.

Az elbeszél „gyerekemlék” lényege tehát a szexualitásra való korai – s így nyilván maradandó emléket hagyó – felfigyelés. Olyasmi tehát, amelynek elbeszélése leginkább csakugyan a novellaszerű elbeszélést kívánta meg. A gyerekemlék élménymagja ez a fölfedező felismerés volt, s minden, amit ennek előadása során el lehetett mondani, s Ignotus el is mondott, csak e köré rakódott föl, s e fölismerés kimondását készítette elő.

A másik kiemelten kezelt „gyerekemlék”, amely alcímként (*Remény, Emlékezet*) is Kölcsey versét idézi (s mint kiderül: nem is véletlenül), „Vilmus bácsi” története. Az ő nevét teljes alakjában is megismerjük (Freilinger Vilmos), s a teljes névnek is szerepe van a történetben. De maga a „gyerekemlék” megint nagyon összetett, és elmesélése során, mintegy mellékesen, sok mindenre fény derül. A történet az Ida és Anti történetének más síkon való folytatása, a visszautalás (s így összekapcsolás) mindjárt a szöveg elején közvetlenül megtörténik: „Talán tudják még – itt meséltem el a Magyar Ujságban – az Ida és az Anti történetét: hogy kis elemista koromban az Alföldön egy nyári nap mint mentem át Ádám bácsiékhoz s aludtam ott éjszaka... Másnap már korán reggel kinn mászkáltam az udvaron s nem találtam a helyemet – a kávénál, ahogy a hosszú asztalt a tornácon körülültük, nem néztem szemébe senkinek s amint tehettem, megint leszaladtam a kis kertbe, csipegetni az éretlen egest, a kocsiszín tetejére is felmásztam, piszkálódni az aszalt meggyben: rossz volt nézni, jó,

hogy nem nézte senki. Föllélegeztem, mikor a tornác felől meghallottam a Bora szolgálónk hangját. Még mindig haragban volt velem, nem szólt ki értem egyenesen, csak a Zsofkatól izente, hogy jöjjen haza, már fél tíz, nem tudom-e, hogy a Vilmus bácsi kilenc óta ott vár?" Ez az átvezetés az előző történetet kerekíti ki (a kisfiú lelki reakciójának bemutatásával), de egyben át is vezet „Vilmus” (azaz Vilmos) bácsihoz, akinek egyéniségét s élete alakulását ez az „emléknovella” középpontba állítja. Története többszörösen tragikus, s ahová a történet kifut, egyetlen fiának, Rudolfkának váltóhamisítása, végképp azzá teszi. De nem ez az egyetlen szál, s (önéletrajzi szempontból) nem is a legfontosabb. Az egyik szál, ami önéletrajzilag fontossá válik, az az, hogy „Vilmus bácsi” hajdan Ignotus apjának bécsi diáktársa volt, mindketten orvosnak készültek, de egyikük sem lett az. Veigelsberg Leó németül író újságíró lett, s a Pester Lloyd szerkesztője, diáktársa pedig – tanító: „miután nem bírta már a koplalást, abbahagyta a bécsi orvosi tanulást, s lement a Vág vidékére német tanítónak”. A kapcsolat azonban megmaradt, Veigelsberg Leó becsülte, s voltaképpen ő szerzett a bécsi takarékbán állást is „Vilmus bácsi” fiának. Az öreg tanító magáról nem mesélt, „rőla mindent mástól kellett kitudnom: apámtól, ha lejött egy félnapra Budapestről, megnézni, hogy vagyok, s nagyapától s nagyanyától, kik szintén igen nagyra tartották a Vilmus bácsit”. Nem véletlenül. Az öreg tanító ugyanis remek ember s kitűnő nevelő volt. S itt, e ponton válik személye önéletrajzilag igen fontossá. A kisfiút ugyanis, afféle magántanítóként, magyarra tanította, s valami olyasmit adott intellektuális kibontakozásához, amely döntőnek bizonyult. Az emléknovellában erről ezt olvashatjuk: „ha valakit becsültem e világon, úgy ezt a kiszáradt öreg embert, ezt a bölcs és tudós férfiút, ki kiskoromnak olyan élménye volt, mint Kant Immánuel lehetett a tizenharmadik század intellektuális nemzedékének. Nem mondom, hogy lett volna akkora filozófus, mint Kant Immánuel, aminthogy én sem voltam Herder meg Schiller, de az a levegő járt vele, mely azóta is végigkísér életemen s mely a tulajdonkép való különbség az emberek közt: azok közt, akik gondolatban élnek. Én gondolatban éltem s gondolatban találkozhattam először a Vilmus bácsival, mert nemcsak innen a mostanból [...], de akkor is, elejétől fogva a Vilmus bácsit adottságnak vettem, ismerősen.” Nemcsak az derül ki róla, hogy az elve az volt: „a gyermekekben is tisztelni kell az embert”, de az is, jól tanított, ahogy az emlékező mondja: „oly iszonyú nagyon dagadt szívem a hálától, amért úgy oktat és buzdít, hogy minden óra után mintha frissen fürödtem volna. Órák voltak ugyanis, miket a Vilmus bácsi adott: énnám magyar, másutt meg német s francia leckék is, mikkel itt az Alföldön a műveltséget hintette, nyugalmazott tanító gyanánt vonulván meg e poros tájakon, minekutána a hús Felvidéken nemzedékeket nevelt volt az ott akkor honos német pallérozottságban.” S hogy hogyan tanított? Ez is kiderül: „Bizonyára úgy nevelte ott is a gyerekeket, mindegyiket, mint engem: hogy egy virágot, egy kavicsot, egy ruhadarabot, egy bútort vétetett vele kezébe vagy szemügyre, kikérdezte, mit tud róla s szó szót adván, vitte bele az elcsodálkozásba olyasmin, ami természetesnek tetszik, az utánajárásba, hogy mint készül, ami készen termettnek látszik, a szükségnek, melyből a találmányok nőttek, a kedvnek, miye magának a természetnek is telik a dolgok kicifrázásában, a léleknek, mely a madarat fészket rakni hajtja, a méhet lépet építeni, az embert soha meg nem nyugodni s egyre tovább törni... s a szép az volt, hogy mindezt a Vilmus bácsi nem maga mondta, hanem engem vitt rá, egy-egy továbbsegítő szóval, hogy magam vegyem észre, magam találjam

meg magamban s húzzam föl lelkem tárnáiból, boldogan álmélkodva, hogy mi mindent nem tudok, csak nem tudtam, hogy tudom... Ittam magamba a szót, mellyel értelmemhez férközött s külön jutalomnak s kitüntetésnek vettem, hogy elmenet még olvasnivalót is hagyott, miről majd legközelebb beszámoljak." Nem kétséges, hisz ez a leírásból plasztikusan kibontakozik, az öreg tanító a gondolkodásra vezette rá a kisiút. S így nem pusztán tudást, hanem tudásszerző képességet adott kezébe.

Az emlékező, „Vilmus bácsi” pedagógiáját érzékeltetendő, elmond egy könyvvel kapcsolatos emléket is. S ez mint „gyerekemlék” is érdekes, s mint kulcs is az emlékező attitűdhöz. „A könyv, melyet az első órák után a Vilmus bácsi nálam hagyott volt, mehetett is, de nagyon, ilyen kitüntetés számba, mert nem valami gyerekkönyv volt, vagy éppen képeskönyv, hanem igazi könyv, felnőtti, sőt klasszikus, mint erre a Vilmus bácsi figyelmeztetett – s ezt a szót nyilván őtöle hallottam először. Már formára is más könyv volt, mint a gyerekolvasmányok: piciny és picinyen nyomott, égszínkék vászonba kötött s rá aranyból egy háromhúrú lant préselve – az ágyba is magammal vittem, úgy aludtam el vele. Belül pedig, ha kinyitották, csupa vers volt belenyomtatva, első levele keményebb papírosan különvált a többitől s ennek belső felére vékony csikokból egy férfiember volt rajzolva, kopasz, félszemű, bajusztalan s szakálltalan, ahogy akkor nálunk csak a papok meg a színészek jártak, – mellig látszott csupán s valami lepedőféle volt, előlről-hátra, nyakába s vállára vetve s írásban állt alatta írva – akár a váltókon, miket nagyapa íróasztalán a takaréokban szoktam volt látni –, hogy: Kölcsey Ferenc. A Vilmus bácsi csak úgy mondta, hogy »a Kölcsey«, mint valami ismerősről s akivel mindenki ismerős.” A kötet kézbeadása mint pedagógiai gesztus is beszédes, hiszen a zsidó kisiú egy magyar klasszikussal ismerkedhetett meg így (s így az asszimiláció folyamatába nyerünk bepillantást). De maga a versélmény is, amelyet e kötetből nyert gyerekolvasója, legalább ennyire árulkodó. Az első elolvasott és megtanult vers ugyanis a Remény, Emlékezet volt. „A »Remény, Emlékezet«-et, az első strófáját, néhány átolvásás után betéve tudtam s udvarunkon körülmásírozva, mint a katona, ropogtattam talpam alá a hangzását: »trammtaramm, trammtaramm... Éltünkkrögös határain kétgénius vezet Sfellegborul vánutain Nyujtmindenik kezett, Debártekint biztatvarád, Vigasztalást egyiksemád: Reményemléke-zett!« Ezt csak magamnak ropogtattam így – a Vilmus bácsinak rendesen elszavaltam, meghajolva a címe után, hogy »írta Kölcsey Ferenc« s azt is el próbálva nyögni, hogy tulajdonképp mi van benne mondva.” A kisiú, akinek emlékeit ez az „emléknovella” elmondja, persze nem értette a verset, tanítója magyarázata sem tette sokkal világosabbá számára – de elgondolkodtatta. S mint az „emléknovella” megírása mutatja, sok évtizeddel később is munkált benne: emlékezésre készítette.

A két szöveg, amelyet Ignotus, láttuk, meghatározóan fontosaknak tartott, csakugyan fontos szövegek. A részletgazdagság, ami mindkettőre jellemző, önmagában is érték, ezek az elbeszél momentumok nemcsak érdekesek, de informatívak is egy elsüllyedt emberi kis világra vonatkozóan. Az igazán fontos azonban ezeken a részleteken túl van: egy önértelmezés elbeszél, de explicit alakban ki nem mondott lelki mély rétegeiben. Ignotus ugyanis, gyerekkori élményeit elbeszélve, a történet részleteibe rejtve, két fontos dolgot is elárul magáról: a szexus és az intellektualitás iránti (úgy látszik, már gyerekkorában is jelentkező) fogékonyságát. Ez explicit alakban sem „leleplező” róla szólva, de megadja egy

karakter alapszerkezetét. S mivel erre a két összefüggésre ő maga hívja föl a figyelmet emlékei elmesélésével, ez a narratív identitás komolyan is veendő. Ugyanakkor az emlékezés során fölillantott szociologikum, a sok-sok részlet jellemző ereje révén, mindennek a szociokulturális dimenzióját is kirajzolja. A pszichológiai szerkezet nem absztrakt szerkezetként jelenik meg, hanem valóságos történeti beágyazottságában. S bár a zsidó szó e két szövegben elő sem fordul, a „mellékesen” elfecsegett részletek az asszimilálódó vidéki magyar zsidók életét sokoldalúan és elfogulatlanul, de belülről, autopsziás ismeretek alapján mutatják be. Az összképnek történeti-szociológiai relevanciája van. Egy koraérett kisfiú perspektívájából, de az utólagos, önmegértésre törekvő tudás szelekcióját működtetve. (A novellaszerűség itt nem a fikcionálás eszköze, nem korlát, hanem egy olyan elbeszélésmód, amely megóv az elvont általánosítások kényszerétől, s az elbeszélteket a történetmondás – legitim – keretein belül tartja.)

7

Ha a 11 tételes lista szövegeit végigolvassuk, érthetővé válik, hogy Ignotus miért az első kettőt kezelte kiemelt fontosságúaknak: a többi szöveg, az összefoglaló cím (*Éltünk rögös határain*) ellenére, más jellegű. Részletekben szegényebb, vázlatosabb, inkább cikkszerűen, mint novellaszerűen megformált. Nem érdekeltenek persze ezek sem, de kevésbé plasztikusak. E vonatkozásban Ignotus valamiért tartózkodóbb volt. Mindenekelőtt maga az egykori, az eseményeket átélő (s az első két szövegben meg is jelenített) szereplő hiányzik az újabb részletekből. A felidézett dolgok s emberek ezekben a szövegekben már többnyire csak mintegy „kívülről” rajzoltatnak meg. Pedig, s ez nagy valószínűséggel állítható, Ignotusnak e vonatkozásban is lett volna bőven mondanivalója. A három folytatásból álló *Padok és katedrálék* például gimnáziumi és egyetemi társairól és tanáiraikról szól – s mögöttük nyilván ezer s egy élmény, megírható s megírandó momentum rejtőzik. De ezekről mégis csak szűkszavúan értekeznek. A cím kitűnő, az evangélikus (később „fásoriként” híressé vált) főgimnázium már Ignotus idejében is az egyik legjobb, legerősebb magyar középiskola volt, tanárai közül több akadémikus lett, a pesti egyetem pedig privilegizált helyzetű universitas volt, a magyarországi egyetemi élet sokáig jórészt oda koncentrált. Mégis: gimnáziumi társai közül csak egyet, a neves „német” íróvá lett Holitscher Arturt nevezik meg s jellemzi (röviden), egyetemi társai közül is csak alig néhányat az ismeretebbek vagy érdekesebbek közül: Návay Lajost (aki utóbb képviselőházi elnök, belügyminiszter s a „bolsevista vérkomédia első áldozata” lett), Vázsonyi Vilmost (aki politikusként „bekerült a nemzet évkönyveibe”), Pap Dávidot (aki utóbb „ragyogó újságíró” lett), Vámbéry Rusztmet (akit a történetírás jogászprofesszorként, a radikális politika exponenseként tart számon, de akkor még „verseket is írt”), – s „egy monoklis kis Károlyi gróf”-ot (aki nem túl acélosan vizsgázott, de utóbb Károlyi Gyula néven magyar miniszterelnök lett). Nem túl bőséges lista, s róluk is inkább csak utalások vannak a szövegben. A tanárok (a gimnáziumi évekből is, az egyetemi évekből is) valamivel nagyobb súllyal szerepelnek, s bemutatásuk is valamicskét részletesebb. Gimnáziumi tanárai közül elsőként Lehr Albertet neve-

zi meg és jellemzi, s ad egy – származásukra utaló – névsort is róluk (Schultz, Petz, Lehr, Böhm, Fröchlich, Weber, Elischer), majd közülük hármat ki is emelt: „Pecz Vilmos, az ó-filológus és Scholtz Ágost, a matematikus, csakhamar fölkerült a budapesti egyetemre. Legkiválóbb köztük, tudósnak is, embernek is, Böhm Károly ó-filológus és filozófus volt, később kolozsvári egyetemi tanár és rektor s »Az ember és világa« című három részből álló filozófiai munka és rendszer írója.” A legrészletesebben (Lehr mellett) Böhmről emlékezett meg, s bár utalt rá, hogy róla már különböző alkalmakkor sokszor írt, ebben az összefüggésben lényegesen többet szeretnénk még tudni – mind Böhm megismerése, mind Ignotus hozzá való viszonyának megértése szempontjából. Tanárai közül, mintegy kontextuson kívül, pótlólag, kap még pár sort Ábel Jenő is. A diákévek földözése, sok oknál fogva, ideális alkalmak az anekdotázásnak, a részleteknél való elidőzésnek, Ignotus, érdekes mód, mégsem így járt el. Ő inkább annak a kulturális légkörnek a lényegét próbálta meghatározni, amely az evangélikus gimnáziumra volt jellemző. Ez nemcsak hogy nem érdektelen, de nagyon is fontos és tanulságos – ám beszédmódját tekintve inkább értekezésszerű (s nem novellaszerű). Elvontabb. Ez is jelzi, Ignotus voltaképpen emlékező cikket írt ez alkalommal (s nem novellaszerűt). Egyetemi tanárai valamivel részletezőbb bemutatást kaptak. Indításként, mintegy általánosítva, ki is mondta: „Mint apámmal s a gimnáziummal, az egyetemmel is szerencsém volt – kiváló emberek hatása alá kerültem, olyikhoz közelébb is jutottam, s társaim sem voltak utolsók.” Tanárai közül – kit rövidebben, kit hosszabban jellemezve – többeket bemutat. Pulszky Ágost, Hajnik Imre, Kerkápolyi Károly, Salamon Ferenc, Kármán Mór, Heinrich Gusztáv, Gyulai Pál, Fayer László, Pikler Gyula, Láng Lajos, Beöthy Zsolt – érdekes névsor. Érdekes, mert Ignotus elvileg joghallgató volt, e listában azonban nem a jogászok dominálnak. Nyíltan ki is mondta: „A tanárok között a számomra illetékes jogiak nem ragyogtak túlságos fényben, kivéve Pulszky Ágostot, kinek szociológus és jogfilozófus jelentőségét azonban csak mostani szemmel tudjuk megmérni – akkor mint meglehetősen kapkodó politikus állta el a saját maga képét.” A lista nevei inkább a társadalomtudományok bizonyos ágait s a bölcsészetet reprezentálták. Ez aligha csak a jogászprofesszorok viszonylagos gyengébb kvalitásaival magyarázható, megmutatkozik benne Ignotus érdeklődésének valódi, nem jogászai alapszerkezete is. S föltűnő, hogy bár árnyalt, gyöngeségekről sem hallgató portrékat igyekezett adni (igazán negatív képet csak Beöthyről rajzolt – tegyük hozzá, nem indokolatlanul), ezeket a portrékat egykori (s utóbb is igazolódó) választásai alakították. Így is meglepő (bár nagyon is jogosult, s utólag is igazolható) Salamon Ferenc kiemelése, s némileg szintén meglepő – ha nem ismerjük Ignotus személyes élettörténetét – Gyulai Pál csaknem főntartások nélküli méltánylása. De érdekes Kerkápolyi vagy Láng Lajos kiválasztása és bemutatása is, míg Pikler szerepének hangsúlyozása utólag már teljesen természetes. Választásai, rokon- és ellenszenvei természetesen őt magát is jól jellemzik, ám, ezen túl, amit elmond róluk, az az általános kulturális légkör érzékelése szempontjából is releváns. Ami sajnálható, hogy mind gimnáziumi, mind egyetemi tanáraitól nem ad még bőségesebb, részletezőbb, a személyes nexust is jobban s gazdagabb adatlással érzékeltető leírást. Egy majdani Ignotus-életrajznak (az ez időszakra vonatkozó) útbaigazító vázrendszere azonban így is felsejlik a *Padok és katedrálból*.

Érdekes, sőt fontos, bár nem novellaszerűen elbeszél emlékek az *Ismerősök*. A cím alapján azt várnánk, hogy a szövegben egykor volt hús-vér emberekre, Ignotus személyes „ismerőseire” történik emlékezés. Néhány rövid utalásban ilyen ismerősök is fölbukkannak, nem is akárcik. Cervantes kapcsán írja, hogy vele „*már spanyol anyanyelve miatt sem beszélgethettem az életben úgy el, mint igazában Jókai Mórral, mikor asztalánál kenyereből ettem, vagy Ady Endrével, mikor asztalomnál a boromból együtt ittunk. Nem mintha túlságosan kedvelném a költőembereket: Jókai ugyan a legmegejtőbb emberi lény volt, ki férfiban valaha e földön járt – de már Adyval volt némi baj, hűtlensége és, alapjában, humortalansága miatt – a csupa ideg gnóm, Kiss József ha mégúgy szeretted s mégúgy bámultad lebegő magas művészetét: rikácsoló hangjával s amint egyre s mohón és fukarul résen állt, nehogy bár majd síron túl is megrövidüljön hírnevében, hódolójának is idegeire ment, Vajda János pedig, a genie, az ő összecsíptetett oroszlánszemével s megfelelő állatkerti szagával egyenest lélegzettedet vette el.*” A szöveg azonban elsősorban nem róluk (vagy társaikról) szól, hanem a betűk révén megképződő irodalmi ismerősökről. Egy-egy irodalmi mű egy-egy figurájáról, például Dickens „Mr. Pickwick”-jéről, vagy – egy másik írótól – „Falstaff lovag”-ról. S ezekről a szövegben, betűk révén megképződő ismerősökről Ignotus néhány, részben személyes preferenciáiról árulkodó, részben általánosítva is érdekes összefüggést tesz hozzáférhetővé. Jókai Kárpáthy Zoltánjáról például ezt írta: „*Kárpáthy Zoltán, a gyermekifjú, ki szépségre Alkibiadesszal s Nagy Sándorral, bölcsességre Solonnal, erényre Sokratesszel, tudományra Pythagorással veszi föl a versenyt: mióta Jókainál először találkoztam vele, mindenkorra egybenőtt gyermeki vágyálommal, hogy őhöz hasonlóvá váljak – véremnek része lett, agyvelőmnek, magam után való honvágyammal... s ha a mai fiak közt egy-egy különösen sikerültre akadok: menten Kárpáthy Zoltánra emlékeztet, s egyben szívembe is vág, mint valamely s akkor nem viszonzott gyermeki hajlandóság utósajgása.*” Az olvasmányélmény élővé válásának demonstrálása ez. S kicsit több is. Egy lelki mechanizmus leírása. „*Török nők, orosz emberek, franciák, angolok, rómaiak – egypár német, sőt norvég is, kiket a művészet, mely a hideg tintát meleg vérré válatta bennük, vagy mert természetük vág az enyémhez, feledhetlenné lett számomra s emlékeztetük elvegyül a valóban élteivel s találatokkal... Holt barátnőm, ki már rég por és hamu, s kinek szeme a fiából még olykor rámnéz: testiebben suhant-e át életemen, mint a lőcsei fehér asszony, vagy a csudaszép szultánlány? Vajjon a kép, ahogy valakit ismeretlenül elképzelünk: nem ugyanúgy valóság-e, mint mikor aztán megismerkedünk vele, vagy arcképét látjuk?*” S az irodalmi figuráknak ez az olvasó élményében való megelevenedése, személyes ismerőssé válása csak az egyik eset. Ennél Ignotus továbbmegy. A „*költők, még ha nem is találkozunk velük élve, módot adnak rá, hogy összeismerkedjünk velük. Belelátunk lelkükbe úgy, mint műhelyükbe – amit kimódolnak, nemcsak teremtményeiket, de magukat is megkedvelteti – amit két lábra állítanak, az mind csak kivetített vallomás... valójában nem tudunk másról beszélni, mint magunkról, s minden figurában, ki a költészetből az olvasó szívébe záródik, annak személye is megnyilatkozik előtte, ki e figura megalkotásában élte ki magát. Zene iránt süket, kép iránt vak talán lehetek, de könyvet nem tehetek le kezemből, hogy képem ne maradjon arról, aki írta. Hát még ha a képet egyenes közlés is kiteljesíti: naplók, levelek, vallomások, kortársak tanuskodása! S kivált ha olyan önmaguktól megszállott lelkek, mint Byron és Stendhal, ezt az énjüket száz külön figura áttételében csillogtatják – vagy olyan megállapítóak s talpraállítóak, mint Hebbel, magukról vesznek föl látteleket s önmagukat vonultatják föl!*”

Lehet-e Goethét és Byront, Stendhált és Heinét, Schopenhauert és Hebbelt úgy olvasni, hogy holtunkig ne emlékezzünk rájuk, emberi figurájukra?" Bizonyos, e gondolatmenet egy meghatározott irodalomfelfogás derivátuma és dokumentuma, de nem csak az. A szó legszorosabb értelmében emlékezés is, a saját olvasói képzelet működésére vonatkozóan. S amit, mintegy végső általánosításként kimond, annak súlyos pszichológiai igazsága van. „Külömben nem is kéne, még ha valami mágiánál fogva lehetséges volna is, ily feligézés e találkozásokhoz. Csak magammal kell elbeszélgetnem, hogy valójában s tudtomon kívül azokkal beszélgessek, kik nevelőim: apa, tanító, idősebb barát s könyvek, könyvek, könyvek s akik e könyveket írták, mint lelkiismeretem s világnézetem ültek bele tudattalanomba. A magunkfajta ember soha sincs egyedül: minden gondolatában s minden emlékében ismerősök röpködik körül – könyvbeli ismerősök...” Ez az önértelmező emlékezés természetesen magán viseli már a pszichoanalízis inspirációit, de – s ezért is érdekes az *Ismerősök* – belső lelki hite is van. Ignotus itt önmagáról is vall, egyféle kulcsot is ad az ő megértéséhez.

S mivel az *Ismerősök* a tervezett kötetkompozícióban az emlékek mély rétegét jelentő első két tétel után, de a konkrétabb, s kronológiailag későbbi emlékeket felidéző *Padok és katedrálék* elé van besorolva, az *Ismerősök* gondolkodástörténeti gondolatmeneteinek egyféle elvi, magát az emlékezés folyamatát is magyarázó szerepe is van.

8

A szűkebb, csak nyolc írásból álló kötet nem fedi le a teljes életutat, a szerzői önkomentár, láttuk, maga is e szövegek „gyerekemlék”-voltát hangsúlyozza. S ezen a megszorításon belül sem teljes (a szelekciót bizonyára véletlenszerű „alkalmak” éppúgy irányították, mint az egyéni lelki dinamika bizonyos emlékeket fölszínre dobó hatalma). Az emlékek elrendezése nem is szigorúan kronológiai. A *Padok és katedrálék* egyetemi éveket (is) idéző emlékei után sorolódik be ugyanis a kötetbe vidéki gimnáziumi tanulmányainak egyik epizódja. A *Hektográf*, amely a kötettervben Josef Lewitus neve alatt szerepel, egy diákkori, házilag sokszorosított (hektografált) lap története, érdekes és jellegzetes epizódja az önéletrajznak. De nem időrendi helyén van, hiszen az elbeszélte epizód a harmadik gimnazistaélménye: az akkor éppen Eperjesen tanuló kiskamasz élménye. A négy számot megélt, hektografált eperjesi *Diák-Lap*ból példány ma, sajnos, nem ismert, nyomát, pusztá létét is csak Ignotus írása őrzi, s a leírásból is kitetszik, tartalmilag is gyerekes dolog volt. Érdekessége azonban nemcsak az újságíró ösztön korai fölbredésének és megnyilvánulásának dokumentálásában van, hanem a megírás módjában is. Ez ugyanis, jellegét tekintve, megint olyasmi szöveg, mint amilyen az első kettő, csak éppen rövidebb. Ez pedig – talán – arra utal, hogy Ignotus eredeti, de spontánul alakuló terveit szerint emlékeit (bizonyos, elméleti kereteket is adó részletek közé zárva) így akarta megírni. S ezt az elképzelést, Hatvány ötletének megismerése után, a kihívásra reagálni próbálva, csak rövidre zárta. Azaz, újabb részletek megírása helyett mindjárt kötetbe rendezte az addig elkészült részleteket. A kötetterv azonban így, nyilvánvaló töredékességében sincs koherencia nélkül. Az első nyolc tételből összeálló „gyerekemlék”-kötet

záródarabja (*A kisfiú s a kis öreg*) ugyanis, bár valamennyi szöveg közül a legkorábbi, 1925-ből való, igencsak összetett szöveg. Valószínű, hogy ez a rangos fórumon, a *Nyugat*-ban megjelent, s eleve többszólamú szöveg indította el Ignotusban az önéletrajzi szempontú számvetés írói gyakorlatát – ugyanakkor kettős kompozíciója révén egyféle záróköszerepe is van. Ez az irodalmilag igen erős szöveg ugyanis két, sőt voltaképpen három alakban is megjeleníti a szerzőt: mint idegenben, Bécsben élő öregedő elbeszélőt, aki ügyeit intézve szemlélődik az esti városban, s közben az eléje kerülő emberek közt fölfedezi hajdani és majdani önmagát. A „kisfiút” s a „kisöregét”, s a szöveg ereje éppen e kontrasztból adódik. Olyan önéletrajzi elbeszélés ez, amely, kimondatlanul is, az idegenben élő, öregedő férfi elszürkülő s kiüresedő életének tragikumát jeleníti meg, tárgyiasan, a maga hétköznapiságában, de ehhez, kontrasztként, előbb hajdani (virtuális) önmagát, a kisfiút is fölidézi. Nem eseménytörténetileg, filológiai értelemben, hanem „csak” lélektanilag (s osztrák „díszletek” közt). De az első rész zárata több, mint árulkodó: „*Ilyen ez a kisfiú. Ezeket gondolja ez a kisfiú. // Hogy én ezt honnan tudom? // Istenem, most negyven esztendeje én is ilyen kisfiú voltam.*” (*Nyugat*, 1925. 18. sz.) A kocsmában pedig, ahová az elbeszélő, várakozás közben, beült egy mustra, majdani (virtuális) önmagával találkozik: egy disztinívált, művelt öregúrral, aki teszi a dolgát, fordít, de igazában már komolyan semmi nem érdekli. S itt a zárlat, amely egyben az egész szöveg zárata is, megint árulkodó: „*Nem gondol mellette semmit. És nem is érez semmit. // Hogy én ezt honnan gondolom? // Én sem gondolom, de valahogy érzem. // Érzem, hogy tíz év múlva, ha élek, én is ilyen kis öreg leszek.*” (*Nyugat*, 1925. 18. sz. 26.) A kisfiú s a kisöreg közt a kapcsolat: az irodalom. Az egyik még minden idegszálával megy az irodalom felé, a másik, bár benne van, kikopik belőle: elveszti benső érdeklődését iránta. S e kontraszt adja meg az önmegjelenítés feszültségét – s tragikumát. A rezignált számvetést. Maga a szöveg e kettősség révén gyerekemlék is, meg az öregkor (még határhelyzetben való) lereagálása is. Élettapasztalat, „filozófia”, s az élete kudarcával szembesülő ember önismerete, külsődleges eszközök nélkül is, pusztán a tárgyias leírás ereje révén erős szöveggé teszi. Ignotus joggal helyezte ezt az írását a nyolctételesnek tervezett könyv végére, zárókőnek.

9

Ignotus önéletrajzi írásai megérdemelnék a kötetbe gyűjtést. Ő, mint láttuk, több lehetséges alternatív könyvvel számolt. Most, immár történeti távlatból, valószínűleg egy minél teljesebb gyűjteményes kötet lenne a praktikus. De nem függetlenül Ignotus elképzeléseitől, s főleg nem azok ellenére. Van lehetőség, amely úgy adna adattárszerű gyűjteményt, hogy az írói szándék sem sérülne. Össze lehetne állítani egy olyan kötetet, amely az Ignotus listáján szereplő első nyolc tételre adná főszöveggé, s e főszöveghez, függelékek gyanánt, további szövegek csatlakoznának. Az első függelék a lista 9–11. tételének szövegeiből állna. A második függelék adná (laza időrendben) a „tulajdonképpen *memoire*”-cikkeket. Azokat, amelyekre a Hatványhoz írott levelében maga Ignotus is utal, s azokat, amelyeket innen-onnan még össze lehet szedni. S ha futná a kutatói érdeklődés-

ből és szorgalomból, lehetne egy harmadik függelék is: egy szemelvénygyűjtemény. Ignotus írásai ugyanis (még az élete utolsó évtizedében, Amerikában írottak is) tele vannak hosszabb-rövidebb önéletrajzi betétekkel, olyan részletekkel, amelyek nemcsak olvasmányként érdekesek, de önéletrajza építőköveiként is becsesek. S ha ez a szövegtörzs egybeállítva a rendelkezésünkre állna, az egyes részek egymáshoz való, kompozicionálisan heterogén, de egészében véve komplementer viszonya révén, sok tanulsággal szolgálna. Akit csak az íróilag megkomponált főszöveg érdekelne, megelégedhetne azzal. Aki olvasói „kíváncsiságból” vagy professzionális kutatói érdekből egyéb dolgok iránt is érdeklődne, annak a teljes szövegtörzs rendelkezésére állna. Egybeolvasva vagy csak mazsolázva.

Ignotus elég sok mindent megélt, s elég okos és jól író emlékező volt ahhoz, hogy emlékeire érdemes legyen figyelni.